

Е. С. Клименко

канд. іст. наук

Національна бібліотека України

імені В. І. Вернадського

РОСІЙСЬКІ БОГОСЛУЖБОВІ НОТОЛІНІЙНІ СПІВОЧІ КНИГИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII ст. У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПИСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Здійснено огляд російських нотолінійних богослужбових співочих книг другої половини XVII – XVIII ст. Проведено їхнє кодикологічне дослідження, датування та атрибуцію, досліджено історію походження та побутування. Розглянуто різні типи книг, виявлено їхні структурні, палеографічні та музичні особливості.

Ключові слова: російські нотолінійні співочі книги XVII–XVIII ст., київська нотація, кодекс, розспіви.

Російські нотолінійні співочі книги другої половини XVII – XVIII ст. являють собою богослужбові рукописи, що за структурною побудовою та змістом у переважній більшості є «перекладами» знаменних книг на нотолінійну київську нотацію.

Як відомо, знаменний розспів від початку свого існування в Давній Русі у XII ст. і до середини XVII ст. записувався лише безлінійною знаменною нотацією (від слова знам'я – знак). Богослужбові співочі книги пройшли тривалий шлях розвитку від давньоруського періоду до середини XVII ст., що супроводжувався змінами в літургійному та музичному текстах. З кінця XV ст., у зв'язку зі зміною Студійського Уставу на Єрусалимський, що мав власне коло церковного співу (гімнографії), практично всі співочі книги зазнали розширення жанрового складу¹. Крім того, тексти багатьох піснеспівів (здебільшого Обиходу) збагатилися новими музичними версіями, що позначалися в рукописах ремарками: «инъ распѣвъ», «кїевскаго распѣва», «болшаа», «гречѣскаа», «болгарскаа» та ін.

У зв'язку з церковною реформою патріарха Никона в Росії, в

результаті роботи Першої та Другої комісій по виправленню богослужбових книг (помилки, що накопичились за кілька віків переписування книжок), а також узгодження реальної практики (нових форм музичного мислення) з формою запису², від останньої третини XVII ст. з'явилися рукописи з новоістинномовленевою фонетичною редакцією, гімнографічні тексти яких були виправлені на різних рівнях: від зміни правопису окремих слів до повної заміни текстів піснеспівів³.

Усі ці явища до тієї чи іншої міри знайшли відображення і в російських нотолінійних співочих рукописних книгах (далі – РК) означеного періоду.

В узагальнюючій праці Н.Б. Захар'їної⁴ проаналізовано значний комплекс історичних, історіографічних та рукописних джерел з вивчення російського церковного співу XVIII ст. Більшість рукописних джерел зберігається у центральних книгосховищах Росії. Найбагатшою колекцією нотованих рукописів XVII та XVIII ст. є зібрання бібліотеки Московського синодального училища церковного співу, систематизоване на початку XX ст. С.В. Смоленським, що зберігається в ДІМ. У Санкт-Петербурзі таким зібранням є колекція А.О. Титова, що зберігається в РНБ. В ній налічується 75 нотолінійних рукописів пізньої монодії⁵.

Дана стаття присвячена найменш дослідженим, здебільшого монодійним російським нотолінійним співочим книгам, що зберігаються в Інституті рукопису (далі – ІР).

Ці рукописи написані ранньою нотолінійною – так званою київською нотацією. Протягом другої половини XVI ст. ця нотація в Україні повністю замінила знаменну систему нотопису, а в пореформеній Російській Православній Церкві нотолінійна система утвердилася в другій половині XVII ст. під впливом нового концертного стилю співу – партесного багатоголосся, яке було офіційно допущене в російське православне богослужіння в 1652 р.

Київська нотація має характерні графічні особливості: квадратна форма «голівки», хвилясті штилі, відсутність поділу на такти та знаків при ключі, особливий, так званий цефаутний, ключ⁶. Ця нотація найширше представлена в українських та білоруських нотолінійних Ірмологіонах. Нею також записані твори партесного багатоголосся та частина російських богослужбових співочих РК другої половини XVII – XVIII ст. (за винятком знаменних пореформених та старообрядницьких рукописів).

На думку вітчизняних учених, київська нотація (київське знам'я) виникла як симбіоз трьох історичних типів музичного письма: старолатинського (*хоральна* нотація з характерним механізмом релятивного запису висоти звуків), новолатинського (*мензурального* письма) з диференційованою ритмічною системою тривалостей, тотожною сучасній нотації, та *кулизмяного* (з нього запозичено основні графічні форми нот та знак «фіта» – розгорнений каденційний зворот)⁷.

У нотолінійних Ірмологіонах кінця XVI – початку XVII ст. використовувався ранній скорописний вид київської нотації, в якому ноти нагадували крюки, а з середини XVII ст. – квадратне (рідше ромбічне) письмо⁸. У російських нотолінійних рукописах з фондів ІР переважає нотація з квадратною формою нот (Ірмологій, № 3)⁹, з квадратно-прямокутними накресленнями (Празники, № 12), з навскісним ромбовидним нахилом (Празники, № 9, 10 та ін.), де ціла нота позначається двома ромбами один над одним.

Перехід на п'ятилінійну нотацію не вніс суттєвих змін в репертуар, структуру та склад російських співочих книг¹⁰.

Серед музичних кириличних рукописів XVII–XVIII ст. у фондах ІР НБУВ зберігається 11 російських нотолінійних РК монодійної традиції та дві РК багатоголосої традиції – окремі партії голосів з партесних композицій (гармонізацій знаменного розспіву). Усі вони охоплюють період від останньої третини XVII до 80-х років XVIII ст.

Частина з них була описана на межі XIX–XX ст. М.І. Петровим (Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври, Києво-Софійського собору та бібліотеки Київської духовної семінарії)¹¹ (№ 3, 4, 6, 8), О. Лебедевим (Церковно-археологічний музей Київської духовної академії)¹² (№ 1, 5, 7, 12), М.М. Сперанським (Зібрання рукописних книг бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині)¹³ (№ 10, 13). Інша частина містить лише інвентарні описи (№ 2, 9, 11).

Перелік більшості з цих рукописів (разом з нотолінійними Ірмологіонами) подано в оглядовій статті Ю.П. Ясіновського «Нотні рукописи у фондах ЦНБ АН УРСР»¹⁴.

Богослужбові нотолінійні рукописи частково продовжують давні книжні традиції, частково вводять нові. Більшість рукописів має поздовжній формат (4° та 8°), характерний для кодексів давньоруської традиції, але декілька рукописів мають поперечний – аль-

бомний формат (№ 5 – 4°, № 6, 12 – 8°, № 1, 11 – 16°). Рукописи (№ 1–5, 7–11, 13) написані півуставом, півуставом з елементами скоропису (№ 6 та 7) та скорописом (№ 12).

Оправи здебільшого XVIII ст., № 7 – реставраційна, останньої чверті XX ст. Для оправлення використовувалися дошки в шкірі (№ 2, 9, 10, 11, 13), картон в шкірі (№ 4, 8, 12), картон, поволочений полотном (№ 3), м'яка тканинна палітурка (№ 6). Опери оздоблені сліпим тисненням (№ 10, 13), зі слідами золотого тиснення на кришках (№ 8, 9), є РК без опари (№ 1, 5).

Художнє оформлення рукописів не відзначається особливими прикрасами, за винятком декількох кодексів. Так, Ірмологій (№ 2) містить шість чудових гравірованих заставок-рамок в аркуш перед початком кожного гласу, з вписаним всередині заголовком (див. іл. 1): із зображенням Іоанна Дамаскіна (арк. 1), Нерукотворний Спас на Уброді, що підтримується янголами (арк. 140), з квітковим орнаментом (арк. 35 зв., 58, 100а, 116). На бічному полі бордюр – квітка або рука, що тримає квітку з птахом на вершині (арк. 35, 58, 100а, 116, 140). Заголовні ініціали тонкі, кіноварні, зі стилізованим рослинно-квітковим орнаментом.

Октоїх та Ірмологій з доповненнями (№ 7) оздоблений п'ятьма заставками, з пишним рослинним орнаментом у стародрукованій манері зі штриховкою, чорнилом (арк. 278, 329, 338, 345 зв., на арк. 350 – з мальтійським хрестом по центру). Заголовні ініціали високі, кіноварні, в стародрукованій манері, з пишним рослинним орнаментом з елементами бароко на кіноварному фоні (див. іл. 2) (арк. 68 зв., 52 зв., 89, 125 зв., 150, 181 зв. та ін.).

Окрім того, рукопис № 8 вміщує дві заставки, виконані в стародрукованій манері з рослинним орнаментом та заголовні ініціали з сюжетним та рослинним орнаментом у квадратних рамках (арк. 1, 21).

Заголовні ініціали в Празниках (№ 9–12) прикрашені вишуканими рослинно-квітковими візерунками та завитками.

Російські нотолінійні РК вміщують одну, рідше дві співочі книги під однією оправою. Серед них виявлено три Ірмології, чотири Октоїхи, п'ять Празників, Обиход, Тріодь та Збірник змішаного складу. Кожен з типів книг має свої особливості складу.

Ірмологій – моножанровий збірник піснеспівів-ірмосів, в якому піснеспіви розміщені за гласовою приналежністю, а всередині розділів-гласів – в залежності від того, до якої з дев'яти пісень повного канону вони відносяться, тобто розподілені за піснями. Серед

Ірмологіїв виявлено два списки повного типу (редакції за повною складу, за класифікацією М.П. Парфентьева)¹⁵, що налічують понад 1000 ірмосів (№ 3, 7). Якщо Ірмологій у XVI – першій половині XVII ст. налічував близько 690 ірмосів (коротка редакція), то після реформ з останньої третини XVII ст. його склад збільшився майже вдвічі (близько 1020 ірмосів), оскільки багато ірмосів було внесено з канонів, що не вживалися раніше в службово-співацькій практиці. Це ірмоси переважно добового, повсякденного кола та деякі святкові. В означений період продовжують створюватися й рукописи короткої редакції¹⁶ (№ 2). Слід зазначити, що знаменні Ірмології повної редакції в ІР відсутні. Усі списки Ірмологія закінчуються Розниками – ірмосами канонів та трипіснців від 22 грудня до 6 січня, розміщених в календарній послідовності. У рукописі № 3 після розників вміщено канон княгині Ользі.

Октоїх (Осмогласник) – це збірник піснеспівів, поділений на 8 розділів-гласів, кожен з яких має практично однакову побудову, тобто підбір жанрів піснеспівів. В середині цих восьми розділів твори розміщувалися за днями тижня у строго відповідному порядку, який залежав від часу їх виконання та жанру. Піснеспіви кожного з седмичних днів ділились на вечірні та утрішні¹⁷.

Нотолінійні Октоїхи переважно скороченого типу, лише РК № 5 – середнього типу (аналогічного за жанровим підбором пореформеним знаменним спискам):

мала вечерня – богородичен на «Господи воззвах», богородичен на стиховні;

велика вечерня – стихири на «Господи воззвах»: воскресні (3), східні (1), богородичен догматик, стихири на стиховні: воскресна (1), богородичен;

утреня – антифони степенні (3);

літургія – блаженна.

Подібний жанровий набір має і Октоїх (№ 7), але без піснеспівів малої вечерні. РК № 6 та 8 вміщують лише недільні піснеспіви великої вечерні: № 8 – три воскресні стихири на «Господи воззвах», одну східну та стихиру на стиховні; № 6 – стихиру воскресну, богородичен догматик та богородичен на стиховні.

Співоча книга *Празники* є пам'яткою, основним жанром творів якої є стихири. Дев'ять з дванадцяти Празників нерухомі, пов'язані з певною датою року, а три – рухомі, залежать від святкування Пасхи (Вхід Господень в Єрусалим, Вознесіння, П'ятдесятниця).

Вони вміщують піснеспіви малої, великої вечерень та утрени. Винятком є Різдво Христово та Богоявлення, які не мають малих вечерень.

Серед нотолинійних Празників є один рукопис повного типу-редакції (за класифікацією М.П. Парфентьева¹⁸ (№ 10), що вміщує стихири та славник на «Господи воззвах» та на стиховні малої вечерні, стихири та славник на «Господи воззвах», на літії, на стиховні великої вечерні, стихира по 50 псалмі, стихири та славник на «Хваліте» утрени.

Празники короткого типу різняться підбором стихир. Найбільш повний серед них (№ 9) має такий склад: славники на «Господи воззвах» та на стиховні малої вечерні, стихири та славник на «Господи воззвах», стихира та славник на літії, стихира та славник на стиховні великої вечерні, стихира по 50 псалмі, славник на «Хваліте» утрени. Окрім того, в кінці кожної служби вміщено приспів на 9-й пісні канону та величання по поліелеї (в Празниках № 12 вони виписані в кінці книги). Більш скорочений склад мають Празники (№ 8): в них відсутні славники малої вечерні та стихира по 50 псалмі. Рукописи багатоголосої традиції (№ 11, 12) містять лише стихири та славник на «Господи воззвах», стихиру та славник на стиховні великої вечерні, а РК № 12 – ще стихиру по 50 псалмі.

Тріодь – співоча книга сталого складу, що включає піснеспіви на рухомі свята церковного року. До її складу увійшли піснеспіви підготовчих днів до Великого посту (Неділі про митаря і фарисея, про блудного сина, м'ясопусна, сиропусна), сім седмиць Посту, седмиці Пасхального циклу (Пасхальна, Фомина, жон-мироносиць, про розслабленого, про самарянку, про сліпого, святих отців та П'ятдесятниця), а також перша седмиця після П'ятдесятниці (Неділя Всіх Святих). Нотолинійна Тріодь (№ 13) середнього типу, вміщує стихири та славник на «Господи воззвах», славники на літії, на стиховні, на «Хваліте».

Обиход – співоча книга, що вміщує піснеспіви та групи піснеспівів, які виконувались кожного дня або у певні періоди часу, а також ті, що не увійшли до складу інших співочих книг. Ця книга відрізняється вибірковістю складу. Нотолинійний Обиход (№ 4) вміщує піснеспіви вечерні та утрени (Всенічна служба знаменного розспіву), літургій (літургія Іоанна Златоуста та Передосвячених дарів знаменного та київського розспіву та літургія Василя Великого), чин погребіння.

Цікавим за своєю структурою, що нагадує нотолинійні Ірмо-

логіони, є *Збірник змішаного складу* (№ 1), що вміщує вибрані піснеспіви Октоїха (воскресну стихиру, богородичен догматик та богородичен на стиховні) на 8 гласів, подібні на 8 гласів, піснеспіви Всенічної, антифони степенні на 8 гласів, вибрані піснеспіви Обиходу з літургією Іоанна Златоуста. У цьому Збірнику відсутній розділ ірмосів, який, можливо, був виписаний на початку рукопису (фоліація XIX ст. починається від арк. 20, сигнатура часу створення рукопису – від останніх двох аркушів зошита III).

Що стосується історії формування кодексів, окремо слід відзначити Ірмологій та Октоїх з доповненнями, складений з п'яти частин, що створювався протягом першої половини XVIII ст. і був упорядкований у 60-х роках XVIII ст. Рукопис містить 14 різновидів філіграней, що дозволяє прослідкувати процес формування його частин (див. табл. 1, № 7). Ч. 1. На арк. 1–30 вміщено Октоїх (без початку, текст починається з 3-го антифону 2 гласу), написаний у 20-х роках XVIII ст. Ч. 2. На арк. 33–63 – Ірмологій (початок) – початку XVIII ст. Ч. 3. На арк. 64–252 Ірмологій (продовження) та на 278–356 Показчики – 30–60-х років XVIII ст. (в одному зошиті інколи використаний папір різного часу). Ч. 4. На арк. 253–267 вміщено окремі ірмоси та піснеспіви Обиходу початку XVIII ст. Ч. 5. На арк. 270–273 вміщено Чин Панахиди 20-х років XVIII ст.

Інформацію про власників, вкладників, територію побутування рукописів дізнаємося із записів на сторінках РК та поаркушевих скреп. Так, Ірмологій (№ 2), за свідченням запису першої половини XVIII ст. на арк. 154, належав «библіотеке А... Семенова Сына Ле[г]онина».

Ірмологій (№ 3) містить такі записи: XVII ст., на арк. 47–48: «Попова Книга» та XIX ст., на арк. 59 зв.–60: «Сей Ірмолой виписаль ІК 1821-го года».

Збірник (№ 1) та Октоїх (№ 5), за свідченням записів, належали у 1830–1831 рр. пономарю Олексію Єгорову, жителю села Градниці Бежецького повіту Тверської губернії («Сей Октоихъ белицкаго Духовнаго училища ученика...нишаго Класа села Градниць Пономарева»).

Про територіальну приналежність Октоїха (№ 6) дізнаємося із записів на арк. 33 зв.: «Книга Октай Серпейскаго уезду [...]ческаго стана» та із запису 1848 р., на арк. 1, рукою ключаря Києво-Софійського собору протоієрея М.Я. Оглобліна: «Нотный Осьмо-

гласникъ Рукопись 18 столѣтія; писана Смоленской Епархіи, Ельнинскаго уѣзда в селѣ Ждановѣ». Згідно із записом XIX ст., ця книга належала Василю Оглобліну, а у 1916 р. – Петру Оглобліну.

Рукопис № 7 містить нотатки на полях церковного змісту середини XVIII ст., на арк. 322 – про смерть диякона Лева, села Орехова, 1758 р.

У Празниках (№ 9) є вкладний запис XIX ст. на арк. 1: «С. Завадовки въ Св. Михайловскую Церк. Бл. Св. Ал. Левицкий».

Празники (№ 11), за свідченням запису на нижньому форзаці та скрепи на арк. 3–14, належали священику Олексію Стефанову («Сіи книги нотнаго пѣнія праздники боголюбова мнстра священника Алексея Алексееви[ча] Стефанова подѣписаны 1819 го год. Августа 18 дня»). У кінці XIX ст. рукопис належав Суздальському купцю Петру Гостеву.

Празники (№ 12) вміщують на арк. 1 запис кінця XVIII ст.: «Сія Книга глаголемая теноръ пѣвчая дванадесятные празники Онегской округи Шелѣковской волости Крестьянина Василья дѣнисова сына Михайловыхъ Собственная». На початку XIX ст. рукопис належав Олексію Недосикіну, архангелогородцю.

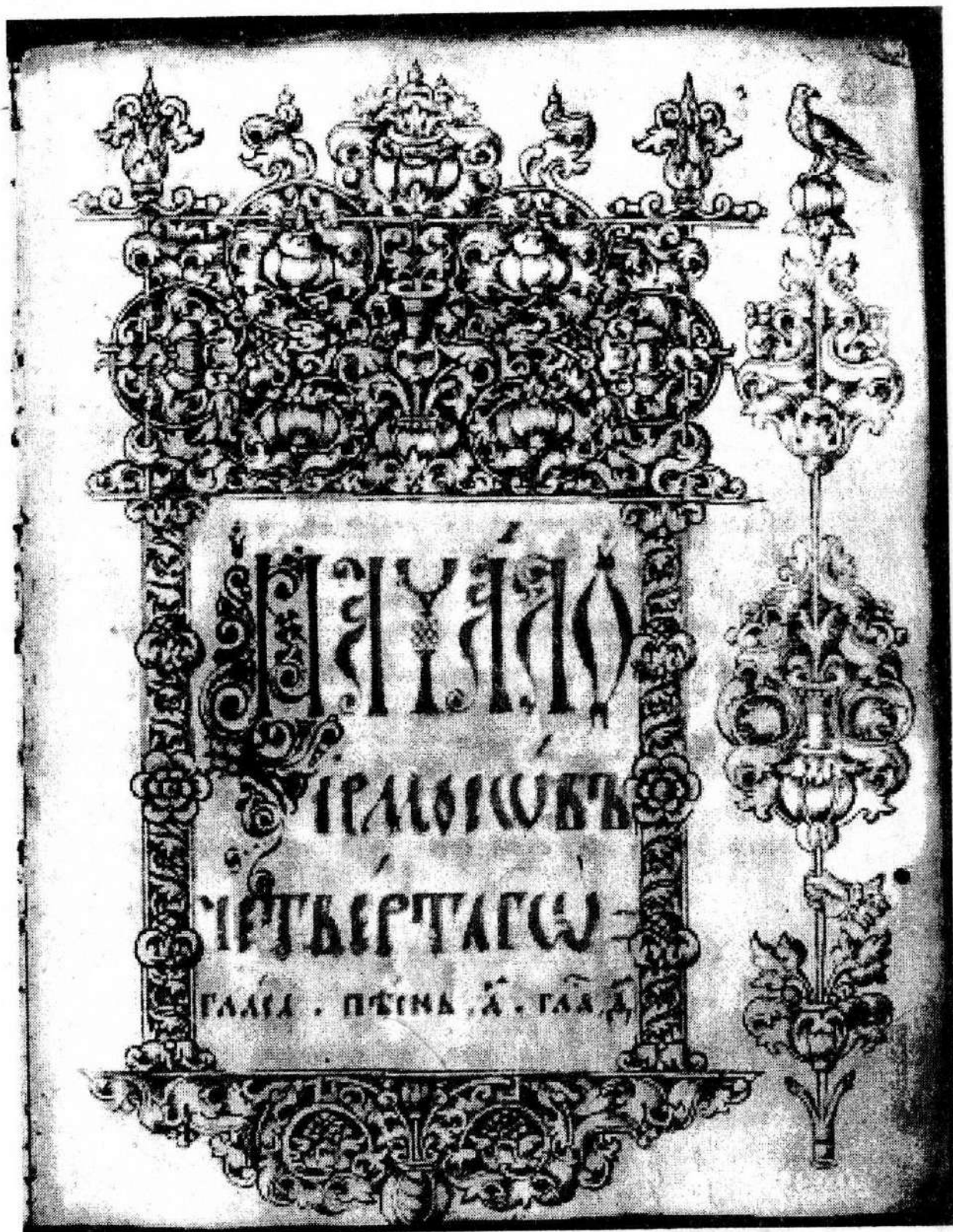
Як бачимо, власниками рукописів були здебільшого священики.

У деяких описах та періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст., а іноді й на форзацах РК міститься інформація про надходження рукописів до церковних бібліотек та музеїв. РК (№ 1 та 5) надійшли до бібліотеки ЦАМ КДА від дійсного члена Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії (далі – ЦАТ КДА), викладача Катеринославської духовної семінарії В.А. Беднова з Бежецького повіту Тверської губернії¹⁹, РК № 7 – від дійсного члена ЦАТ КДА, учителя Таврійської духовної семінарії А.В. Іванова²⁰, РК № 12 – від інспектора народних училищ Олонецької губернії С.А. Лосева²¹. РК № 4 надійшла до бібліотеки Києво-Софійського собору від митрополита Євгенія Болховітінова²².

До ВР ВБУ рукописи надходили таким чином: № 6 – у складі зібрання бібліотеки колишнього Університету (1927 р.), № 11 – у складі збірки Кам'янецького краєзнавчого музею (колишнього музею Подільського церковного історико-археологічного товариства) (1933 р.), № 2 – Волинського державного краєзнавчого музею (Бібліотека Товариства дослідників Волині) (1934 р.), № 10, 12 – з бібліотеки Ніжинського педагогічного інституту (1934 р.).

218

НИ. ИТ НА І О МА ТЕ АС
 ПТАН НЕ ЗА МЕ ПТА —
 — НИЕ — ГО НИ
 А ІСТ ПАС ТИ ІО АА ПТА ІВЕННУ
 СІ І АЕНЬ НАЕ
 ТЕРНЦЕ СЛАВІ ГЛА. С.
 О АНО ІО МО ІНО
 ІО ПО КРЫ ВША ГО
 АЕ ВАС ГО НИ
 ПТЕ АА АУ ЧН ПТЕ
 АА І. ЕО ГДАНІ ІНІ ГА ПТА

Октоїх та Ірмологій з доповненнями.
 ІР НБУВ, ф. 301, № 110 л, арк. 249

Окремо слід відзначити музичні особливості співочих РК. В російських рукописах різні музичні версії позначалися терміном «роspѣвъ» на відміну від українських Ірмологіонів, де використовувався термін «напѣл». Особливим багатством ремарок та багаторозспівністю – наявністю декількох музичних версій на один літургійний текст – відзначається Обиход (№ 4). Наводимо позначені в рукописі ремарки з жанровими найменуваннями та інципітами піснеспівів, з посиланням на аркуші їх розміщення:

- «инь роspѣвъ» – «Приидите поклонимся...» – арк. 4 зв.;
- «болгарскаа», «кіевскаго роspѣва» – кафізма 1 «Блажен муж...» – арк. 6, 8;
- «греческаго рос» – псалом 103 «Благослови душе моя Господа...» – арк. 6 зв.;
- «инь роspѣвъ», «болшаа», «на плачь», «на благообразный Іюсиѡ» – кондак «Возбранной воеводе...» – арк. 37–39;
- «кіевскаго роspѣва» – «Господи воззвах» та стихири на 8 гласів – арк. 39 зв.–43 зв.;
- «греческаго роspѣва» – «Бог Господь» на 8 гласів та тропарі воскресні – арк. 44–47 зв.;
- «кіевскаго роspѣва» – «Бог Господь...» на 8 гласів – арк. 48–48 зв.;
- «кіевскаго роspѣва» – поліелей «Хвалите Господа с небес...» – арк. 48 зв.–49 зв.;
- «болшаго роspѣва» – Алілуя – арк. 59 зв.;
- «знаменнаго роspѣва» – задостойники «во весь годъ» – арк. 69–78;
- «инь роspѣвъ» – задостойник Пасхи «Ангел вопіяше...», «Светися, светися новый Іерусалиме...» – арк. 75–76;
- «новаа», «болгарскаа», «жѡковскаа» – «Слава», тропар «Единородный Сыне...» – арк. 82 зв.–84 зв.;
- «болшаа», «вышшѡю небесъ», «малаго роspѣва», «на плачь» – «Достойно есть...» 3–6 гласів – арк. 92–94;
- «греческаго роspѣва» – задостойник «О Тебе радуется...» – арк. 98 зв.–99;
- «греческаго роspѣва» – задостойники на Владичні та Богородичні свята – арк. 99–104 зв.;
- «малаго роspѣва» – «Ныне силы небесныя...» – арк. 108–108 зв.;
- «инь роspѣвъ» – кенаник «Вкусите и видите...» – 109–109 зв.;

«малаго роспѣва», «на горках» – «Да исправится молитва моя...», «Господи воззвах», «Положи Господи храненіе оустом моим...», «Не уклони сердце мое в словеса лукавствія...» – арк. 119 зв.–121; «инѣ роспѣв» – тропар 8 гласу «Да молчит всякая плоть...» – арк. 125–126;

«кїевскаго роспѣва» – у Великий Четвер на літургії прокімен «Князи людстїи собрашася вкупе...» – арк. 128 зв.;

«кїевскаго роспѣва» – кондак «Со святыми упокой...» – арк. 143–143 зв.;

«столповаи», «кїевскаго роспѣва», «инѣ роспѣв» – «Вечная память» – арк. 143 зв.–144.

Відзначається позначеними розспівами і Збірник змішаного складу (№ 1):

«киевскаго роспѣвоу» або «киевскаа» – подібні на 8 гласів – арк. 10 зв.–23; антифони степенні на 8 гласів – арк. 30–50 зв.; катавасія – арк. 54 зв.–58 зв.; Трисвяте – арк. 70 зв.; «Достойно есть...» – арк. 86–87;

«киевскаа», «ѡтѣшителнаи» – херувимська пісня – арк. 75–83 зв.;

«гречѣскаа» – «Хвалите имя Господне...» – арк. 28–28 зв.; за-достойник «О Тебе радуется...» – арк. 92.

Крім того, в рукописах можна знайти такі особливі музичні форми, як «осмогласники», тобто піснеспіви, розділені на 8 частин («строк»), кожна з яких розспівувалась на один з восьми гласів. Так, у Празниках (№ 9 та 10) наявні славник Стрітенню «Иже на херѡвимѣхъ носимыи...» (гласи 1–8, 1) та славник Успінню Богородиці «Богочалнымъ мановеніємъ...» (гласи 1, 5, 2, 6, 4, 3, 7, 8).

Отже, як бачимо, нотолінійні співочі рукописи XVII–XVIII ст., з одного боку, зберегли в цілому структуру, зміст та традиції книжного оформлення середньовічних знаменних рукописів, а з іншого, – увібрали в себе новаторські риси тогочасної музичної культури, проявами яких були реформування нотопису та зміни в музичній стилістиці. Нотолінійні богослужбові співочі книги були покладені в основу Синодальних видань (починаючи від 1772 р.).

Подаємо список російських нотолінійних рукописів та їхнє датування за філігранями в алфавітно-хронологічній послідовності у вигляді таблиці:

Таблиця 1

№ п/п	Назва	Дата	Шифр	Філіграні
1	2	3	4	5
1	Збірник змішаного складу	Кін. XVII – поч. XVIII ст.	Ф. 301, № 201 л	<i>герб 7 провінцій</i> , арк. 1–97 – под. Дианова, Костюхина, № 881 (до 1696 р., 1697); под. Churchill, № 118 (1707)
2	Ірмологій	Кін. XVII ст.	Ф. I, № 3996	<i>герб Амстердама // CPG</i> , арк. 1, 6, 34–35, 58–59, 100а, 123, 140, 147 – тотож. Дианова 1998, № 126 (в) (1697–1700)
3	Ірмологій	Кін. XVII ст.	Ф. 306, № 39	<i>герб 7 провінцій // CDC</i> , арк. 1–142 – сх. Дианова, Костюхина, № 881 (до 1696, 1697)
4	Обиход	60–70-ті рр. XVIII ст.	Ф. 312, № 110	<i>герб Ярославля // ЯМСЯ</i> , арк. I, 1–17, 26–41, 146–148 – тотож. Uchastkina, № 26 (1765–1777); <i>Pro Patria // вензель</i> (схожий на А. Гон- чарова) – арк. 42–145 – под. Lauce- vicius, № 2867 (1764)
5	Октоїх	Сер. XVIII ст.	Ф. 301, № 83 л	<i>Pro Patria // Ф?СМП</i> , арк. 1–44 – сх. Uchastkina, № 689 (1752)
6	Октоїх	70–80-ті рр XVIII ст.	Ф. 305, № 226	<i>АГ Pro Patria // вензель Гончарових</i> , арк. 1–31 – сх. Uchastkina, № 707 (1786)
7	Октоїх та Ірмологій	Поч. – 60-ті рр. XVIII ст.	Ф. 301, № 110 л	Ч. 1: <i>герб Амстердама // I GANDIN ?</i> , арк. 1–30 – сх. тип, але з іншою контрамаркою див. Дианова 1998, № 407 (після 1719 р.). Ч. 2: <i>герб Амстердама // ET</i> , арк. 33– 63 – сх. Дианова 1998, № 446 (1701, 1703). Ч. 3: <i>герб Амстердама</i> чотирьох різновидів: арк. 65, 68, 78–79, 196– 209, 280–337 – сх. Дианова 1998, № 427 (1733); 4) з літерами <i>PI чи H? // IDF?</i> , арк. 137–147 – аналогів не знайдено; 5) арк. 64, 69, 95–98 – сх. Дианова 1998, № 351–353 (1735); 6) арк. 114–115, 131–134 – аналогів не знайдено; <i>Pro Patria // GR під короною</i> , арк. 77, 80, 82–94, 99–112, 122 – под. Churchill, № 138 (1760), № 139 (1763); <i>герб Ярославля //</i>

1	2	3	4	5
				ЯФЗ, арк. 120–130, 148–157, 160–173, 178–179, 182, 190, 195, 210–252, 257, 345–349 – под. Uchastkina, № 19 (1741); <i>гербовий щит з прямокутником всередині / КАНТ AMALORAS ?</i> – арк. 174–175, 180–181 – аналогів не знайдено; <i>монограма РФ у гербовому щиті</i> трьох різновидів: 1) арк. 186–187, 192–193 – сх. Uchastkina, № 541, 560 (1738); 2) з <i>двоголовим орлом та короною на вершині</i>, арк. 350, 352–353, 355–356 та з <i>квіткою на вершині</i>, арк. 351, 354 – под. Uchastkina, № 562 (1730). Ч. 4: <i>герб 7 провінцій</i>, арк. 253–261, 264–267 – сх. Churchill, № 117 (1707). Ч. 5: <i>герб Амстердама // монограма PL ?</i>, арк. 270–273 – под. Дианова 1998, № 408 (1721–1724).
8	Октоїх та Празники	Поч. – 20-ті рр. XVIII ст.	Ф. 306, № 32	<i>дві зірки з стрілою у гербовому щиті під короною / НСVP</i>, арк. 3–15 – сх. Laucsevicius, № 1325 (1696, 1698); <i>герб Амстердама</i> п'яти різновидів: 1) / JB, арк. 36–58 – под. Дианова 1998, № 379 (1707); 2) арк. 72–93, 148–156 – под. Churchill, № 48 (1720); под. Дианова 1998, № 358 (1692, 1693); // <i>монограма PL?</i>, арк. 95 – под. Дианова 1998, № 397 (1715–1716); 3) арк. 94–116 – под. Дианова 1998, № 380 (1709, 1711); 4) // LAROCHE, арк. 117–144 – сх. Дианова 1998, № 378 (1707, 1715, 1716); 5) / <i>літера А у колі чи півколі?</i>, арк. I, II – аналогів не знайдено.
9	Празники	70-90-ті рр. XVIII ст.	Ф. I, № 179	<i>герб Амстердама</i> трьох різновидів: 1) // <i>PL-монограма</i>, арк. 1–26, 118–128 – сх. Churchill, № 13 (1675), под. Дианова Филиграни, 1998, № 84 (1682); 2) / IB [курсив] // <i>IB чи IP?</i>, арк. 27–71 – сх. Churchill, № 35 (1698); 3) / <i>CVH-монограма</i>, арк. 104–114 – сх. Дианова Филиграни, 1998, № 34 (1690); <i>ріг достатку в гербовому щиті під короною // NIP</i>, арк. 72–102 – сх. Дианова, Костюхина, № 1161 (1699)

1	2	3	4	5
10	Празники	Кін. XVII – поч. XVIII ст.	Ф. 310, № 129	голова блазня з 7 зубцями // FL, арк. 1–173 – сх. Дианова 1996, № 341, 343 (1691); герб 7 провінцій. // CDG, арк. 175–178 – под. Heawood, № 3146 (1711)
11	Празники, партія альта	Сер. XVIII ст.	Ф. I, № 2892	<i>Pro Patria</i> // GE, арк. 2–158 – сх. Uchastkina, № 686 (1749)
12	Празники, Партія тенора	60–80-ті рр. XVIII ст.	Ф. 301, № 159 л	Герб Ярославля, арк. 1, 2, 101 – Uchastkina, № 24 (1757), № 25 (1760–1764); монограма РФ, арк. 2–100 – сх. Uchastkina, № 385 (1780)
13	Тріодь Пісна і Цвітна	20–40-ві рр. XVIII ст.	Ф. 310, № 128	герб Амстердама трьох різновидів: 1) арк. 1, 8 – под. Дианова 1998, № 427 (1733); 2) арк. 67–75, 107–113 – сх. Дианова 1998, № 349 (1733), № 352 (1735); 3) // LAROCHE, арк. 11–66а, 76–106, 114–192 – под. Heawood, № 417 (1720)

Список скорочень книгосховищ

ВР ВБУ	Відділ рукописів Всенародної бібліотеки України (Україна, м. Київ)
ДІМ	Державний історичний музей (Росія, м. Москва)
ІР НБУВ	Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Україна, м. Київ)
РНБ	Російська національна бібліотека (Росія, м. Санкт-Петербург)
ЦАМ КДА	Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії

Список скорочень альбомів філіграней

Дианова 1996	Дианова Т.В. Филигранные XVII–XVIII вв. «Голова шута»: Каталог. – М., 1996. – 166 с. : ил. – (Труды Гос. ист. музея; Вып. 94).
Дианова 1998	Дианова Т.В. Филигранные XVII–XVIII вв. «Герб города Амстердама». – М., 1998. – 168 с.: ил.
Дианова, Костюхина	Водяные знаки рукописей России XVII в.: По материалам Отдела рукописей ГИМ / Сост. Т.В. Дианова, Л.М. Костюхина. – М., 1980 – 172 с.
Churchill	Churchill W. A. Watermarks in paper in Holland, England, France etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection. – Amsterdam, 1935. – 94, CDXXXII p.

Heawood	Heawood Edward. Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries. – Hilversum, the paper publ. Society. 1950. – (Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia: Vol. 1).
Laucevicius	Laucevicius E. Paperius Lietuvoje XV–XVIII a. – Vilnius, 1967. – 577 s.
Uchastkina	Uchastkina Z. W. A history of Russian hands papermills and their watermarks. Hilversum, 1962. – (Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia: Vol. 9).

¹ Дни славянской письменности и культуры : Всерос. науч. конф. : Материалы. – Владивосток, 1998–1999. – Ч. 1. – С. 96–134; Ч. 2: А.С. Пушкин: Эпоха, культура, творчество: Традиции и современность. – С. 86–131; *Парфентьев Н.П.* Традиции и памятники древнерусской музыкальной письменности на Урале (XVI–XX вв.) / Описание крюковых рукописей выполнено при участии М.Г. Казанцевой. – Челябинск, 1994. – 446 с.

² *Захарьина Н.Б.* Русские певческие книги: типология, пути эволюции : Автореф. дис. ... д-ра искусствоведения. – М., 2007. – С. 10–11.

³ *Парфентьев Н.П.* Древнерусское певческое искусство в духовной культуре Российского государства XVI–XVII вв. : Школы. Центры. Мастера. – Свердловск, 1991. – С. 209, 222.

⁴ *Захарьина Н.Б.* Русские богослужебные певческие книги XVIII–XIX веков: Синодальная традиция. – СПб., 2003. – С. 46–130.

⁵ Там же. – С. 54.

⁶ *Ефимова И.В.* Источниковедение древнерусского церковно-певческого искусства. Учеб. пособие. – Красноярск, 1999. – С. 46.

⁷ *Цалай-Якименко О.С.* Київська школа музики XVII століття. – К. та ін., 2002. – С. 14; *Шевчук О.Ю.* Київська нотація // Українська музична енциклопедія. – К., 2008. – Т. 2. – С. 377.

⁸ *Шевчук О.Ю.* Київська нотація // Українська музична енциклопедія. – К., 2008. – Т. 2. – С. 378.

⁹ Номери у дужках подаються за Таблицею 1

¹⁰ *Захарьина Н.Б.* Русские певческие книги: типология, пути эволюции : Автореф. дис. ... д-ра искусствоведения. – М., 2007. – С. 14.

¹¹ *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – М., 1891. – Вып. 1: Собрания рукописей Московского митрополита Макария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной семинарии. – VIII, 321 с.; *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М., 1897. – Вып. 2: Собрания рукописей Киево-Печерской лавры, Киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского и Десятинной церкви. – 294 с.; *Петров Н.И.*

Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М., 1904. – Вып. 3: Библиотека Киево-Софийского собора. – IV, 307, LVIII с.

¹² Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т.1. – 472 с.

¹³ Рукописное собрание библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание сост. М. Сперанским. – Нежин, 1905. – III, 40 с.

¹⁴ Ясиновський Ю.П. Нотні рукописи у фондах ЦНБ АН УРСР (ірмологіони) // Фонди відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР : 36. наук. пр. – К., 1982. – С. 130–154.

¹⁵ Парфентьев Н.П. Традиции и памятники древнерусской музыкальной письменности на Урале (XVI–XX вв.). – Челябинск, 1994. – С. 167–168.

¹⁶ Там же. – С. 141–143.

¹⁷ Шелеманова Н.Б. Славяно-русский Октоих (ненотированный) XII–XIV вв. // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. – М., 1976. – Вып. 2, ч. 2. – С. 340–388; Гусейнов, З.М. Октоих нотированный (по материалам рукописей XV–XVII веков) // Дни славянской письменности и культуры : Всерос. науч. Конф.: Материалы. – Владивосток, 1998–1999. – Ч. 1. – С. 128–134;

¹⁸ Парфентьев Н.П. Традиции и памятники. – С. 167–168.

¹⁹ Отчет Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за 1909 год. – К., 1910. – С. 7.

²⁰ Известия Церковно-археологического Общества при Киевской духовной Академии за 1882 год. – К., 1883. – С. 41

²¹ Отчет Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за 1909 год. – К., 1908. – С. 5

²² Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М., 1904. – С. 28.

Summary

In the submitted article the author gives a review to the Staff-notated church singing books of Russian tradition of the second half of XVII – XVIII centuries. The codykological research has been conducted, the attribution of the manuscripts has been carried out, their provenance and history of usage and location have been investigated. The author examines different types of books revealing their specific structural, palaeographic and musical features

Key-words: The Russian Staff-notated church singing books of XVII–XVIII centuries, Kyivan notation, the code, the melodies.